

Stedelijkheid in het Midden-Oosten

AUTEUR David Bassens

FOTOGRAFIE Joi Ito & David Bassens

Lange tijd heeft het Midden-Oosten een eigenaardige positie in het westerse denken ingenomen als plaats van contestatie en oorlog én als bron van economische en culturele verrijking. Het postkoloniale Midden-Oosten vormt nog steeds het toneel van internationale machtsstrijd, maar onder invloed van mondialisering lijken steden in de 'Oriënt' zich steeds vaker te profileren als de nieuwe generatie wereldsteden. Kunnen zij werkelijk worden wat ze soms beweren nu al te zijn: scharnieren en cruciale knooppunten in transnationale stromen van kapitaal, arbeid en goederen?

“De regio van het Midden-Oosten en Noord-Afrika (MENA) heeft in het Westen altijd een ambigue fascinatie opgewekt. Gevoed door talloze cultuurcontacten, al dan niet op Europese bodem, hebben krachtige stereotypen over ‘de Oriënt’ (de bij uitstek niet-Europese regio die ruim gedefinieerd van Noord-Afrika tot Oost-Azië loopt) steeds de westerse beeldvorming beïnvloed. Dit beeldenspectrum wordt gekenmerkt door een ongebreidelde fantasie en verbeelding. Het ene uiterste van dit imaginaire universum kunnen we vatten in het archetype van de ‘Arabian nights’, illustratief voor de quasisensuele prikkeling die het westerse denken ervoer. Anderzijds hebben de afschrikwekkende stereotypen van ‘de Saraceen’ of ‘de Moor’ bijvoorbeeld een cruciale rol gespeeld in de vroegmoderne Spaanse staatsvorming. Opvallend is dat beide archetypes al vanaf de vroegste contacten met de islamwereld, zoals in het Spanje van de achtste eeuw en ook later bij de eerste Europese handelsreizen à la Marco Polo door het Midden-Oosten in de dertiende eeuw, met elkaar werden vermengd.

Door deze vluchtige contacten werd de kaart van de MENA-regio zowel fysiek als denkbeeldig zeer fragmentarisch opgebouwd. De dubbelzinnige fascinatie met de Oriënt wordt wellicht het best geïllustreerd door de mythe van het land van pape Jan. Vanaf de vroegste Europese ontdekkingsreizen en later bij de kruistochten speelde het idee een rol dat diep in het terra incognita een koninkrijk bestond dat werd geregeerd door een christelijke leider. Hoewel sommigen meenden dit land in Afrika te kunnen vinden, waren velen ervan overtuigd dat het

ergens voorbij het Midden-Oosten lag. Het bestaan van een dergelijke westerse mythe over de Oriënt toont aan dat de mentale geografie van de MENA-regio reeds vroeg gekolonialiseerd werd door westerse denkbeelden.

‘Het Westen’ als spiegel

Ook vandaag nog is onze mentale geografie enggeestig gericht op overwegend ‘westerse’ actoren. Zo is de stadsgeografie en met name het wereldstedenonderzoek nog steeds beperkt tot het analyseren van een aantal zeer gemondialiseerde stedelijke regio's in Noord-Amerika, Europa en Pacifisch Azië (New York, Londen, Tokio et cetera), waardoor tal van andere steden en stedelijke processen daarbuiten van de conceptuele en geografische kaart vallen. Zelfs na het verdwijnen van het koloniale bestuur van de Europese grootmachten is de beeldvorming van de MENA-regio onderhevig aan een oriëntalistische en essentialistische vooringenomenheid. Het is precies de eeuwenoude culturele matrix van het westerse oriëntalistische discours die nog steeds deze beeldvorming bepaalt, ditmaal binnen de context van tal van ingrijpende politieke en economische mondialiseringsprocessen in de MENA-regio.

Dit artikel spitst zich toe op het paradoxale feit dat terwijl het westerse discours over de MENA-regio nog steeds oriëntalistisch van aard is, binnen de MENA-regio zelf het Westen steeds meer als spiegel wordt gebruikt. Politieke en economische actoren op stedelijk niveau, zoals politici en beleidsmakers, spiegelen zich steeds vaker aan westerse denkbeelden over economische ontwikkeling. Sterker nog, de westerse spiegel lijkt op hol geslagen: er vormt zich een beeld in een beeld. Gefinancierd door excessieve olie-inkomsten hebben beleidsmakers in de MENA-regio de steden in de kernlanden als voorbeeld genomen en er het recept van een succesvolle genetwerkte stedelijke kenniseconomie uit gedestilleerd. Daarenboven worden succesverhalen uit de kern niet alleen vanuit het niets gekopieerd, maar vormelijk gekwadeerd.

Stedelijkheid in tijden van neokolonialisme

De afgelopen decennia heeft een zeer eenzijdige berichtgeving in de westerse media ons doen geloven in een MENA-regio waar een mix

De Burj Dubai belichaamt Dubai's verreikende mondiale ambities.

Sheikh Mohammad bin Rashid Al Maktoum: "We wachten niet op de toekomst, we maken die zélf." (Dubai)

van oorlog, olie(geld) en religieus fundamentalisme aan de orde van de dag is, terwijl talloze andere processen niet werden gerapporteerd. Sinds 9/11 en de daaropvolgende door de Verenigde Staten aangevoerde oorlogen in het Midden-Oosten is dit spectrum allesbehalve genuanceerd.

Slechts één ander beeld van de MENA-regio kan hieraan ontsnappen, namelijk dat van de gargantueske stedelijke ontwikkelingen die momenteel plaatsgrijpen in een aantal olie-exporterende landen rond de Perzische Golf. Wellicht het bekendste beeld is dat van Dubai met haar palmeilanden en hoogste toren ter wereld (de Burj Dubai was in september 2008 707 meter hoog). Dubai heeft zelfs de wereld ('The World') voor de kust liggen in de vorm van afzonderlijk verkoopbare eilandjes. Dit 'Dubaimodel' van stedelijke ontwikkeling in de MENA-regio verschilt sterk van de verstedelijkingsprocessen in de economische kerngebieden van Europa en Noord-Amerika. Eerst en vooral zijn dergelijke processen erg recent in vergelijking met de genese van Europese en zelfs Amerikaanse steden. Ze kwamen pas grotendeels op gang vanaf de jaren zestig. Voordien was Dubai slechts een dorpje aan een kreek waar een aantal parelvisseren een onderkomen had. Ten tweede verlopen de stedelijke ontwikkelingen er zeer snel, voornamelijk gevoed door de enorme kapitaaltransfer van de olieconsumerende naar de olieproducerende landen. In Dubai alleen is maar liefst een vierde van alle torenkranen ter wereld actief. Ten derde is dit model op enorme infrastructurele realisaties gericht met creatie van 'landmark buildings' die de aandacht van de wereld wel moeten trekken. Stedelijke ontwikkelingen à la Dubai zijn inherent aan hedendaagse mondialiseringsprocessen in de regio. Gedurende deze mondialisering is de relatie met de westerse wereld tot op heden zeer ambigu. Enerzijds is de politieke integratie van de MENA-regio zeer moeilijk gebleken vanuit het standpunt van de westerse supermachten (vooral de Verenigde Staten). Hoewel (of precies omdat) Amerikaanse inmenging gedurende de laatste decennia een steeds meer onverbloemde vorm heeft aangenomen, blijkt de daadwerkelijke implementatie van het democratisch ideaal problematisch te zijn. Het uitblijven van het democratisch model in de MENA-regio heeft sommigen doen concluderen dat er sprake is van 'Arab exceptionalism', daarmee bedoelend dat democratie blijkbaar haaks staat op 'de onverlichte Arabische cultuur'. Men lijkt hierbij echter te vergeten dat precies de onverzoenlijkheid waarmee enerzijds het democratisch en anderzijds

het communistisch model in de postkoloniale staatscontext in de MENA-regio werd geïmporteerd, de bron is geweest van veel antiwesterse ergernissen en van een in werkelijkheid politiek geïnspireerde 'islamitische revival'.

Zozeer als het politieke sentiment in de MENA-regio overwegend geregeerd wordt door antiwesterse en daarom vaak uitgesproken islami(s)tische bewegingen, zozeer wordt de economische sfeer beheerst door een excessieve spiegeling aan westerse economische groeimachines als New York en Londen. Terwijl de postkoloniale staat nog steeds het vehikel vormt voor politieke actie, blijken steden – net als in 'het Westen' – geïdentificeerd te worden als trekkers van een zich ontwikkelende economie. Hoewel stedelijkheid in de MENA-regio veel ruimer en uiteraard veel ouder is dan de 'hoge bomen vangen veel geld'-stedelijkheid van Dubai, blijken politici en stedelijke beleidsmakers toch meer en meer de kaart van dit type van stedelijke ontwikkelingen te spelen. In een economie die steeds meer gecontroleerd wordt vanuit stedelijke knooppunten, zien we dat politieke agency steeds vaker inwisselbaar wordt met economische agency. Het beleid wordt gedecentraliseerd en geïmplementeerd op het schijnbaar meest gepaste schaalniveau, met name dat van de stad. Het Dubaimodel is dan ook een voorbeeld van hoe visionair beleid binnen dit 'Arab entrepreneurialism' elke historische genese overtreft. Tal van projecten (Internet City, Media City, Dubai International Financial Centre, The World) worden opgezet met als doel het aantrekken van internationale investeerders. Beleidsmakers zijn ervan overtuigd dat het Schumpeteriaans positivistisch ideaal de basis vormt van economische welvaart. Het is *Ordem e Progresso* met een Arabisch tintje.

In de rentenierstaten aan de Golf is hierdoor een eigenaardig sociaal contract ontstaan. In deze ondemocratische stadstaten hebben burgers hun politieke representatie ingeruild voor een aandeel in de olieopbrengsten. De plaatselijke emir heeft veel weg van een verlichte despoot, maar ook van een CEO van een multinationale onderneming. De stad(staat) wordt immers als het essentiële schaalniveau geïdentificeerd en wordt gerund als een bedrijf, waarbij de emir zich omringt met een team van experts die zich tot ultiem doel hebben gesteld buitenlandse investeringen aan te brengen. Hoewel de macht van de emirs zich lokaal uit via netwerken van verwantschap en patronage, ligt haar oorsprong eerder in de capaciteit om mondiale stromen van (hulp)goederen, geld, kennis et cetera naar zich toe te trekken. Het sociaal contract in de rentenierstaat krijgt zo een uitgesproken mondiaal karakter.

Stedelijke groeimachine?

De meest excessieve vormen van dit 'Arab entrepreneurialism' zien we verrijzen in tal van steden in de (olie)rijke staten die lid zijn van de Gulf Cooperation Council (GCC): Saoedi-Arabië, Koeweit, Bahrein, Qatar, de Verenigde Arabische Emiraten en Oman, maar ook in vele andere steden in de MENA-regio, waaronder Amman, ligt dit model aan de basis van stedelijke ontwikkelingen. Het is uiteraard de vraag of deze steden via hun infrastructurele excessen daadwerkelijk hun rol als motor van de economische groeimachine kunnen waarmaken.

De vormelijke wereldstedelijke tendensen doen evenwel vermoeden dat steden in de MENA-regio – hoewel voornamelijk in de GCC-staten

– op termijn belangrijke knooppunten in de wereldeconomie kunnen worden, onder meer als internationale financiële centra, hubs voor transport en overslag en trekpleisters voor luxetoerisme. Gegeven de enorme instroom van oliedollars ontpoppen sommige steden zich als centrum van financiële innovatie, waar de islamitische revival zich uit in een sterke bloei van islamitische financiële diensten. Deze sector zag het licht tijdens de eerste oliecrisis in 1973, toen de olieproducerende landen plots geconfronteerd werden met enorme inkomsten. De islamitische manier van bankieren onthoudt zich bij financieren en verzekeren van alle vormen van interest, is sterk gericht op het delen van risico's, het delen van zowel verliezen als winsten, en schuwt het speculeren. Verder verbiedt de islamitische wet (sharia) het investeren in sectoren die varkensvlees, alcohol, wapens, pornografie et cetera produceren. Los van een groeiende retailmarkt worden steeds meer van de eerder beschreven infrastructurele projecten gefinancierd door middel van islamitische obligaties (sukuk), die uitgegeven worden door grote vastgoedondernemingen, zoals Emaar en Nakheel, die op het hele Arabische schiereiland actief zijn. In het kielzog van deze vastgoedfinancieringen is – analoog aan de conventionele securitisatie – een secundaire markt van sukuk in opbouw, die steeds vaker door conventionele financiële centra zoals Londen worden verhandeld. Met name de islamitische financiële sector blijkt dus meer en meer in staat een aantal steden rond de Golf in de wereldeconomie te integreren.

Stedelijke infrastructurele excessen dreigen andere aspecten van MENA-stedelijkheid in de schaduw te stellen.

Het verblindende beeld van stedelijke infrastructurele excessen dreigt tal van andere processen en aspecten van stedelijkheid in de MENA-regio in de schaduw te stellen. Hoewel het 'Arab entrepreneurialism' bij vele stedelijke beleidsmakers een nieuwe religie lijkt te zijn geworden, is dit niet het volledige plaatje. Stedelijke contexten in de MENA-regio zijn eveneens loci van conflict, armoede, gebrekkige of afwezige representatie en religieuze en etnische tegenstellingen. De wereldstedelijkheid in de Golf is bijvoorbeeld hoofdzakelijk gebouwd op het zweet (en het bloed, gezien het hoge aantal arbeidsongevallen) van gastarbeiders uit Pakistan, Iran en elders uit de MENA-regio. Hoewel deze expats in vele staten een meerderheid vormen van soms zestig tot zeventig procent, ontberen deze groepen vaak elke vorm van representatie, om nog maar te zwijgen van de erbarmelijke omstandigheden waarin velen van hen leven. Bovendien worden de tegenstellingen tussen autochtonen en gastarbeiders vaak gepolariseerd rond sectarische breuklijnen.

Wat dit themagedeelte verder biedt

'Arab entrepreneurialism' in de MENA-regio heeft ondanks de incorporatie van externe idealen en een gerichtheid op externe agency veel weg van een oppervlakkig en vergankelijk laagje dure vernis. Hoewel

haar vormelijke transformatieve kracht een verbluffende ruimtelijke impact kan hebben, blijft het in essentie de vraag of dit exogene paradigma werkelijk de motor kan zijn van een endogene economische ontwikkeling en tegelijk een politieke en sociale transformatie vanaf de basis kan opwekken.

Dit themanummer *Ondernemende Arabische Steden* besteedt daarom verder aandacht aan stedelijke herstructureringsprocessen in de MENA-regio. Met het oog op het aantrekken van (buitenlandse) investeerders zijn stedelijke beleidsmakers zich bewust van de noodzaak tot marketing. Herstructurering en infrastructurele ontwikkeling zijn middelen om een stad op de regionale en mondiale kaart te zetten. Hoewel relevant, beperken analyses in deze context zich echter vaak tot het Dubaimodel van stadsontwikkeling, waarin spektakelinfrastructuur een centrale plaats inneemt. Dit extreme model dreigt ons het zicht op andere stedelijke processen te ontnemen.

Daarom verschuiven we de focus naar andere steden in de MENA-regio en pogen we tegelijkertijd meer aandacht te besteden aan de impact van dergelijke processen in de stedelijke contexten an sich. We presenteren een aantal casestudies verspreid over de MENA-regio, van Maghreb tot Mashriq, met bijdrages over Amman, Caïro, de Westelijke Jordaanoever en Marokkaanse steden. Daarin wordt dieper ingegaan op de sociaalruimtelijke fragmentatie die voortkomt uit deze processen, maar ook op de sociaalruimtelijke controlemechanismen die worden opgezet op de breuklijnen waar conflict ontstaat.

David Bassens (david.bassens@ugent.be) is doctoraal onderzoeker voor het FWO-Vlaanderen aan de Universiteit Gent, Vakgroep Geografie, en redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Bassens, D., B. Derudder & F. Witlox (2009) Oiling global capital accumulation: analyzing the principles, practices and geographical distribution of Islamic financial services. *Service Industries Journal* (te verschijnen).
- Bassens D., B. Derudder & F. Witlox (2009) Searching for the Mecca of finance: Islamic financial services and the world city network. *Area* (te verschijnen).
- Fox, J.W., N. Mourtada-Sabbah & M. al-Mutawa (eds) (2006) *Globalization and the Gulf*. New York: Routledge.
- Kuran, T. (1995) Islamic economics and the Islamic subeconomy. *Journal of Economic Perspectives* 9, 4, 155-173.
- Pollard, J. & M. Samers (2007) Islamic banking and finance: postcolonial political economy and the decentring of economic geography. *Transactions of the Institute of British Geographers* 32, 3, 313-330.